

Tradutzione, fèminas e llinguas minorizadas de Sardigna*

Flavia Eva Floris

Universitat de Vic. Facultat d'Educació, Traducció, Esports i Psicologia

Carrer de la Laura, 13

08500 Vic

flaviaeva.floris@uvic.cat

ORCID: 0009-0003-4782-5499

© de s'autore

Retzidura: 24/2/2024

Atzetatzione: 18/4/2024

Publicatzione: 27/5/2025

Resumu

Custu artìculu si proponet de descriere si e in cale medida is tradutoras e is llinguas minorizadas de Sardigna sunt presentes a intro de s'istòria de sa tradutzione e de su panorama editoriale sardu cuntemporàneu. Cun custu fine, tràmite un'acostamentu decostrutivista e postmodernu, presentat is cuntestos sotziolinguisticu e literàriu in esame, in prus chi is acàpios issoro cun is fèminas e sa tradutzione. Sa regorta de datos istoriogràficos e editoriales, dae chi si nde bogant a campu is informatziones relativas a is tradutoras in is llinguas de Sardigna, si basat subra de duas fontes printzipales: sa tesi de dotoradu in pitzus de tradutoras e tradutores de Sardigna acontzada dae Biosca (2010) e su catàlogu in linia Books in Sardinia de s'Assòtziu Editores Sardos. S'obietivu est predisponnere unu contributu de fundamentu pro sa fraigadura de un'istoriografia feminista e decoloniale de sa tradutzione in is llinguas de Sardigna.

Faeddos crae: istòria de sa tradutzione; fèminas; tradutoras de Sardigna; llinguas minorizadas; llinguas de Sardigna

Resum. *Traducció, dones i llengües minoritzades de Sardenya*

Aquest article es proposa descriure en quina mesura les traductores i les llengües minoritzades de Sardenya són presents dins de la història de la traducció i del panorama editorial sard contemporani. Així, per mitjà d'una aproximació deconstructivista i postmoderna, presenta els contextos sociolingüístic i literari corresponents, juntament amb els enllaços amb les dones i la traducció. La recopilació de dades historiogràfiques i editorials de les quals s'obté la informació relativa a les traductores en les llengües de Sardenya es basa en dues fonts principals: la tesi doctoral sobre traductores i traductors de Sardenya de Biosca (2010) i el catàleg en línia Books in Sardinia de l'Assòtziu Editores Sardos. L'objectiu de la contribució és el de bastir els fonaments per a la construcció d'una historiografia feminista i descolonial de la traducció en les llengües de Sardenya.

* Custu artìculu s'est realizadu in su marcu de su grupu de chirca cunsolidadu «Grup d'Estudis de Gènere: Traducció, Literatura, Història, i Comunicació» (GETLIHC) (2021 SGR 399), de s'Universitat de Vic – Universitat Central de Catalunya.

Paraules clau: història de la traducció; dones; traductores de Sardenya; llengües minoritzades; llengües de Sardenya

Ìnditze

1. Introdutzione	4. Resurtados
2. Cunsideros sotziolinguísticos	5. Concrusiones
3. Literadura, fèminas e tradutzione	Riferimentos bibliogràficos

1. Introdutzione

Is istùdios tradutològicos in su cursu de s'isvilupu issoro sunt andados a s'ispissu a fatu a is diversas prospetivas istòricas, discorsivas, cuntzetuales e teòricas essidas a campu cun is cambiamenti sotziales de diferentes ispàtzios e tempos. S'interessu pro s'acàpiu intre tradutzione e istùdios de gènere e intre tradutzione e feminismos s'est fatu mannu in is annos '70 cun s'espressione de su feminismu canadesu e, pagu prus a tardu, est istètiu favorèssidu in antis dae su numenadu *cultural turn* de is annos '80, luego dae is teorias postmodernas, postcoloniales e postistruturalistas (Flotow 1991).

In is ùrtimos annos, s'est incarada in su panorama de is istùdios sardos un'atentzione semper prus rilevante fache a is acostamentos postcoloniales e decoloniales de is discursos antropològicos, sotziològicos, filosòficos, econòmicos, istòricos, linguísticos e literàrios (Ghisu e Mongili 2021; Lai e Watson 2021; Mongili 2015, 2018). Sa nàschida de *Filosofia de logu*, colletivu de istùdiu e chirca pro una filosofia crítica decoloniale de Sardigna, est una prova cuncreta de custa genia de mirada. In sa regorta de artìculos issoro, curada dae Sebastiano Ghisu e Alessandro Mongili (2021), is contributos de istudiosas e istudiosos rapresentant un'emblema de cussu interessu reghente chi punnat a s'ocupare de sa chistione sarda de manera autodeterminada e chi si bolet istesiare dae is prospetivas derivadas dae is cunditziones de subalternidade e dipendèntzia. Est in custu testu chi Giada Bonu (2021) allegat de sa mirada coloniale chi acostumat a rapresentare a is fèminas¹ sardas de manera esòtica e sessualizada, in prus chi de sa violèntzia epistèmica chi patint is fèminas comente efetu de su cuntzetu de modernizatzione. Pro s'autora, is narratziones modernizadoras chi trasmitent ideas de antigòriu de is fèminas de Sardigna si manifestant dae una parte in su pianu politicu, dae s'àtera in cussu culturale, artisticu e literàriu. Custu acontesset pro mèdiu de una negligèntzia generale, mescamente in s'iscola, chi proponet percursos italo-tzèntricos e nde bogat a is fèminas dae sa cumpetèntzia culturale sarda (Bonu 2021: 80).

In s'istòria de sa tradutzione, is traballos chi ant contribuìdu a su recùperu de is fainas de is tradutoras chi, pro resones diversas, sunt istètias invisibilizadas, sunt

1. Su sostantivu plurale «fèminas» in custu artìculu est impreadu no a intro de is categorias binàrias, serradas, esclusivas e escludentes, ma cun su sentidu prus ampru e plurale possibile.

cunsistentes e vàrios. Pro is obietivos de custa chirca, balet sa pena de fàghere riferimentu a cussos de is cuntestos de minorizatzione linguística, comente su de Catalunya (bidere, intre àteros: Bacardí e Godayol 2014, 2016; Godayol 2000, 2008, 2011, 2020) e su de Galìtzia (Castro 2009, 2011; Luna Alonso 2017) in ue s'interessu fache a s'intersezzione gènere, tradutzione e minorizatzione linguística —e, in carchi casu, natzione e gènere testuale (Bacardí e Godayol 2016)— est istètiu esploradu de manera ampra. Is chircas ant rivendicadu s'importu de istabilire una genealogia de sa tradutzione de is fèminas comente atu de luta feminista, pro torrare visibilidade a cussas chi non nd'ant tentu bastante pro su fatu de èssere fèminas e tradutoras in una lingua subordinada (Godayol 2008, 2011). In antis de sighire cun custu passu, e pighende in cunsideru sa teoria isvilupada dae África Vidal Claramonte (1998) chi proponet un'acostamentu de sa chirca tradutològica in tres fases (archeologia, genealogia e ètica), pro primu tocat de fraigare un'istadu de sa chistione panoràmicu, est a nàrrere de pònner is bases archeològicas de sa pràtica tradutiva (Godayol 2011: 55). Custu traballu s'insertat, aici, a intro de custu marcu teòricu e si definit gràtzias a acostamentos pretzisos: decostrutivista, pro sa chi si crìticat s'istòria de su discursu dominante, ca est su resurtadu de interpretatziones e relatziones de podere; postmodernu, dae chi si ponet s'atzentu in chistiones de gènere, post-colonialismu e minorizatzione linguística in sa tradutzione (Bandia 2006).

In sa literadura de Sardigna, is chistiones tradutològicas chi pertochent totu is linguas de s'ìsula e s'acàpiant a istùdios de gènere, feministas e de is fèminas, non si sunt mai tratadas. Movende dae unu scenàriu agiumai bòidu, custu istùdiu si proponet de esplorare su cuntestu literàriu e editoriale sardu, pro istabilire de cale e de cantu logu gosant is tradutoras in is linguas de Sardigna. In antis de lòmper a s'obietivu, si bolet annoditare s'acàpiu intre s'invisibilizatzione de is fèminas e sa positzione de subalternidade de sa literadura sarda. In custu sentidu, essende is linguas minorizadas de Sardigna e sa literadura in custas linguas istoricamente marginales —cando no inesitentes— in su discursu culturale dominante, sa faina de tradutzione de is fèminas s'agatat in su màrgine de is màrgines. Pro custu, su contributu chircat de tènnere contu de su sistema de subalternidades complessu chi interessat a is tradutoras in sa cultura coloniale de riferimentu, in tèrmines de gènere, lingua(s) e professione o atividade intelletuale.

Pro tènnere una bisione su prus ampra possìbile, su traballu si serbit de una metodologia basada subra de sa regorta de datos bogados a campu dae duas fontes de fundamentu. Sa prima est sa tesi de dottoradu de Carles Biosca (2010), chi rapresentat s'istùdiu prus completu in pitzus de sa tradutzione in linguas de Sardigna, ue s'aporrit unu quadru panoràmicu de s'istòria de sa tradutzione pro analizare s'intzidèntzia de sa tradutzione in sardu in su protzessu de istandardizatzione de sa lingua. In allegadu, in prus, sa tesi oferit un'inditze cronològicu de is nòmines de tradutoras e tradutores, ite ant tradùidu, cando e s'autoria de is testos de partèntzia, dae is orìgines a s'annu 2009. Sa segunda fonte est Books in Sardinia,² prataforma in linia de s'editoria sarda istantargiada dae s'Assòtziu Editores Sardos. Si tratat de unu catàlogu de domos editoras sardas, seberadu pro sa pertzentuale arta de adesiones

2. <<https://booksinsardinia.it/default.aspx?ver=sa>> [Consulta: 25/09/2023].

issoro —su chi diat dèpere frunire un'osservatòriu panoràmicu verosimile de s'editoria sarda— e pro is critàrios linguìsticu e geogràficu. Di fatis, s'Assòtziu Editores Sardos si cumponet de 26 domos editoras chi tenent sede legale in Sardigna, unu nùmeru chi currispondet a s'85 % de sa totalidade in su territòriu; in prus, custas domos editoras pùblican «in lingua italiana ed in lingua sarda e nelle varietà linguistiche presenti in Sardegna».³ Is resurtados de su catàlogu s'assentant segundu categorias, pro chi est possibile a chircare tràmite filtros: totu is resurtados, resurtados pro domo editora, pro genia literària (numenadas sagística, narrativa, poesia, ghias, pitzocalla, arte, manualística, catàlogos, ditzionàrios, ispetzialística e vàrias) e pro formadu de publicatzione (paperi, e-book, DVD, VHS, CD-ROM). Pro ògnia boghe, chi currispondet a una publicatzione, su situ frunit un'ischeda tècnica cun campos vàrios: autoria e/o incuru, ISBN, domo editora, genia literària, matèria, collana, editzione, formadu, nùmeru de pàginas, genia de rilegadura, mannària, volumes, lingua de publicatzione, lingua originale, lingua a fronte, allegados, indicos de si si tratat de unu testu iscolàsticu, si est a disponimentu, si si podet distribuire e su prètziu.

Dae custu catàlogu, tràmite unu mètodu de circa manuale, si regollent is datos relativos a is tradutziones publicadas dae s'editoria de Sardigna dae su 2010 a su 2020. Is resurtados si cunsiderant a cumintzare dae su 2010 pro sighire in su pianu cronològicu su traballu incarreradu dae Biosca (2010) e si firmat a su 2020 ca, dae tando, su catàlogu non frunit datos.

Movende dae is duas fontes printzipales, duncas, custu artìculu ponet in evidèntzia is nòmines de is tradutoras de literadura in linguas de Sardigna e is informatziones in pitzus de is tradutziones issoro: títulos in lingua de partèntzia e in lingua(s) de arribu, autoria de s'òpera de partèntzia, linguas, genia literària, annu de publicatzione e domo editora.

In premissa, est netzessàriu definire cales sunt is difficultades acapiadas a sa reperibilidade de is informatziones in su catàlogu. Di fatis, non semper is ischedas tècnicas sunt de su totu cumpiladas e, su prus de is bortas, is informatziones chi mancant sunt cussas relativas a is linguas, a is tradutziones e a chie traduet. In prus, podet acontèssere chi is testos multilingues no inditent cale de is linguas implicadas est cussa de partèntzia e cale(s) cussa(s) de arribu. Pro custu, is datos chi non s'agatant in Books in Sardinia s'ant a chircare in catàlogos in linia anàlogos, che a SarIBS⁴ e Servitzios bibliogràficos sardos,⁵ o in is sitos de is domos editoras. In fines, is publicatziones in turritanu in su catàlogu sunt classificadas comente publicatziones in sardu, su chi non permitit de frunire unu quadru pretzis de custa lingua.

2. Cunsideros sotziolinguìsticos

S'istòria de Sardigna est istètia semper marcada dae influèntzias de àteros pòpulos e cuntatos cun àteras culturas. Is relatziones interculturales sunt acontèssidas mescamente in forma de protzessos coloniales e colonialistas chi, ancora in s'atualidade,

3. <<https://editorisardi.it/it/chi-siamo/>> [Consulta: 08/09/2023].

4. <<https://www.saribs.it/>> [Consulta: 17/10/2023].

5. <<https://www.editoriasarda.it/>> [Consulta: 17/10/2023].

faghent de su territòriu sardu una colònia interna (Lai e Watson 2021). Is disparidades de podere si sunt manifestadas fintzas cun sa minorizatzione de cussas linguas chi, in unu tempus istòricu determinadu, non fiant cunsideradas de prestìgiu. Is linguas de is colonizadores, difatis, si sunt impostas in is cuntestos ufiziales e literàrios, lassende su sardu a is situatziones familiares (Virdis 2003; Tola 2006).

Comente resurtadu, in s'ìsula s'est istantargiada, durante is sèculos, una varietade de linguas de importu. Oe s'agatant in cundizione de subalternidade rispetu a s'italianu dominante: su sardu, su catalanu de s'Alighera, su ligure tabarchinu, is variantes sassaresa (o turritana) e gadduresa (bìdere Martín-Mor 2017 pro una descrizione detallada de sa medida de perìgulu de is linguas de Sardigna). Su chi donat pensamentu pro sa sorte de custas linguas est sa trasmissione intergenerazionale, dae chi sunt agiumai de su totu lassadas in foras dae is istitutos iscolàsticos e, semper de prus, dae is famìglias. Fintzas custu, però, no est casuale: de seguru, sa mancada responsabilidade de una politica linguistica chi siat continuativa e profetosa est una càusa de fundamentu (Martín-Mor e Floris 2023).

A caraterizare sa comunidade de Sardigna nch'at fintzas istereòtipos, pregiuditzius e autopregiuditzius, mescamente cussos pro chi sa lingua sarda est un'elementu culturale chi, de carchi manera, andat contra a sa «modernidade» (Mongili 2018). Pro ddu nàrrere cun is faeddos de Jesús Tusón Valls (2010), is autopregiuditzius linguísticos sunt un'ategiamentu pro chi una persone detzidet de abbandonare sa lingua cosa sua pro nd'impreare un'àtera, cun sa giustificazione chi cust'àtera est prus ùtile in su sistema sotziale e globale. Est craru, pro su linguista, chi custu cumbinchimentu non s'agatat a intro de sa cussèntzia dae sa nàschida de sa persone umana, ma est sa cunsighèntzia de sa disparidade de poderes in una comunidade linguistica determinada.

Pro Giuseppe Corongiu (2013), a sa realidade linguistica de Sardigna si podet cosire su cuntzetu de *orientalismu* de Edward Said (1978), pro chi s'Otzidente at istoricamente colonizadu e discriminadu s'Oriente tràmite interpretatziones pregiuditzièvoles e paternalísticas de sa cultura orientale. In Sardigna, custu cuntzetu assumet un'àtera dimensione: generatziones de classes dirigentes si sunt formadas tràmite su puntu de bista coloniale, ant interiorizadu custu acostamentu e ant tentu, duncas, una mirada discriminatòria —chi s'acostat meda a cussa orientalistica— fache a sa politica, sa cultura, sa sotziedade e is linguas de Sardigna (Corongiu 2013).

Una chirca sotziolinguistica editada dae Anna Oppo (2007) at mustradu datos caraterísticos de s'impreu de is linguas de Sardigna. Resurtat chi a ddas impreare de prus sunt òmines de edade adulta o avanzada, cun pagu formatzione in s'iscola, chi de sòlitu bivent in biddas piticas e sunt parte de is classes mèdiu-bàscias de sa sotziedade. Intre is primos cunsideros, si pensat a s'italianu dominante «come lingua dell'ascesa sociale e del prestigio» (Oppo 2007: 10), pro chi sa parte de sa comunidade chi est prus motivada a s'emantzipare dae sa misèria, dae sa subordinatzione e dae sa discriminatzione de su passadu est cussa chi decrarat de prus de no impreare de manera ativa is linguas de Sardigna. Antonio Sanna afirmaiat giai in su 1980 chi «[i]l rifiuto del sardo appare spesso più dichiarato nelle donne, come rifiuto di un certo tipo di società, come volontà di fuga da un mondo chiuso, come tentativo di promozione sociale» (Sanna 1980: 126, mentovadu in Oppo

2007: 10). Est de cunsiderare fintzas su fatu chi is pitzocas, a diferèntzia de is pitzocos, in edade adolescentziale no agatant in s'iscola un'intzentivu pro faeddare una lingua minorizada, ma unu frenu: de manera progressiva, difatis, tirant a preferire s'italianu. S'istùdiu a incuru de Oppo (2007) aporrit is bases pro s'ipòtesi chi su sistema educativu potzat influentzare is maneras de impreare is còdighes linguísticos e, prus in generale, cussas maneras gentiles chi de sòlitu sunt reche-stas de prus a is pitzocas chi nono a is pitzocos (Oppo 2007: 38).

3. Literatura, fèminas e tradutzione

Is prus cumpletos istùdios in pitzus de sa literatura in is linguas de Sardigna si cuntzentrant in sa lingua sarda e nd'annòditat sa traditzione orale sua. In s'istòria de su sardu, su cunfrontu cun àteras linguas e culturas est dadu dae resones de conchista cummertziale e ocupatzione militare, chi contribuint a donare a sa lingua sarda unu caràtere de *mescidanza* (Marci 2005: 50). A custu, tocat de agiùnghere chi in Sardigna su gradu de alfabetizatzione est abarradu bàsciu finas a su cumintzu de su 1900: in su 1861, is persones alfabetizadas sunt su 10 % de sa popolazione, contra su 22 % de sa penisula italiana (Tzilla 2015). Is acontèssidas coloniales e colonialistas in su territòriu, de manera crara, giogant sa parte issoro in sa literatura: istoricamente, in is tzitades su produktu literàriu acostumat a rispòndere a sa voluntade de is vitzeres, is pabas e is autoridades e, pro custu, est iscritu in latinu, in catalanu, in castiglianu, in toscanu e in cale si siat lingua bògiat su padronu; diversa est sa situatzione pro is classes populares, chi ant tentu sa literatura issoro semper orale e in lingua sarda (Arca 2008: 22).

Sa poesia, mancari nascat in cuntostos aristocràticos, s'isvilupat in is sèculos in àmbitos populares de sa sotziedade. Sa poesia moderna tenet orìgines in su sèculu XVIII cun s'iscola poètica de Monte Acuto de Pattada (Tola 2006). Is òperas de is poetas de custa època naschent dae s'improvisatzione e rodant a inghìriu de tzìrculos giai esclusivamente orales, segundu sa memòria de sa gente chi ascurtat (Tola 2006: 110). In is ùrtimos annos de su sèculu XIX, sa nàschida de is concursos de poesia improvisada contribuit a afortigare sa cultura poètica de Sardigna, chi at fintzas patidu unu periodu de tzensura fascista dae su 1932 a su 1945, data in sa chi is garas si sunt pòdidas torrare a fàghere e chi is protagonistas —giai semper òmines— cumintzant torra a trattare is temas issoro in libertade (Tzilla 2015).

Sa novidade de sa prosa narrativa in sardu cumintzat a s'isvilupare isceti dae sa prima metade de is annos '80 de su de XX sèculos (Arca 2008; Virdis 2011) e agiumai su 57 % de sa totalidade de is romanzos nd'est essida a campu movende dae is annos 2000 (Arca 2008: 23). Su primu romanu iscritu in sardu dae una fèmina est *Sa bida est amore* (1982), de Francesca Cambosu.

3.1. Sa poesia de is fèminas

«In principio fu la poesia delle donne», at iscritu Paolo Pillonca (2018: 3) in pitzus de sa nàschida de sa poesia in lingua sarda. Is primos cumponentos orales chi si dèdicant a is criaduras, is *anninnias*, e is lamentos cantados in occasione

de is interros, is *atitos*, sunt de autoria feminine. Mancari custu, dae is origines, s'atzessu a is tzirculos de poesia in is tzilleris, ue s'acostumat a improvisare, est limitadu a is òmines (Tzilla 2015). Aici etotu, mancari de manera prus pagu esclusiva, si podet nàrrere de is garas de poesia, cumpetitziones in chi is poetas improvisant in versos, de sòlitu subra de unu palcu in is pratzas de is biddas. Mancari is fèminas improvisadoras si siant semper agatadas, custas abarraiant pro su prus cuadas in cuntostos privados e, si calicuna atrivida lompiat a fàghere una gara in pùblicu e in antis a un'òmine, a s'ispissu custu fiat pruntu a si brullare de issa, «chin punturas mascrinas e fenenosas» (Tzilla 2015: 242).

Pedra Tzilla (2015) faghet una regorta de poesias iscritas dae fèminas dae su 1700 a is annos 50 de su 1900, frunende 63 nòmines de poetissas e 221 poesias (de is chi 118 sunt anònimas). Su testu est divididu in capitulos, ognunu in pitzus de temas e genias poèticas diferentes: is anninnias, su tai tai e su duru duru (càntigos de bona sorte chi si faghiant mescamente pro ischidare sa pipialla e pro ballare), is cantzones, is poetissas in is rivistas, is mutos, is improvisadoras, is atitidos e, in fines, un'elencu de poetissas famadas de chi no est istètiu possibile a recuperare is poesias. S'initiativa de Tzilla de si cuntzentrare in sa poesia de is fèminas in linguas minorizadas si depet a duas resones de importu. Sa prima dda cunsiderat de classe, ca:

delle poetesse che componevano in italiano è rimasta traccia, poiché solitamente provenivano da famiglie benestanti, e avevano maggiori possibilità di lasciare qualche memoria delle proprie opere. Le poetesse in lingua sarda⁶ invece avevano molte meno possibilità di essere ricordate. (Bonu e Tzilla 2019: 102)

Sa segunda resone pro sa chi s'autora at seberadu de s'ocupare de poetissas in linguas de Sardigna est cussa pro chi sa chistione de sa lingua est acapiada fintzas cun un'acostamentu anticoloniale, dae chi s'istòria de Sardigna non s'imparat in s'iscola, aici comente non s'imparant is linguas e culturas de su territòriu, su chi implicat su riscu chi non si connoscant e si lassent a una parte (Bonu e Tzilla 2019).⁷

3.2. *Literadura e tradutzione*

Sa tradutzione literària a su sardu est crèschida mescamente in is ùrtimas dècadas (Biosca 2010; Virdis 2011), ma est in s'annu 1316 chi aparesset sa prima tradutzione (Biosca 2010). Si tratat de su *Libellus iudicum turritanorum*, traduidu dae su latinu a su sardu dae su Comunu de Tàtari. S'istòria de sa tradutzione in Sardigna est acapiada prus che totu a su tema religiosu e a sa faina dotrinale. Dae su sèculu XVI a su XVIII, is tradutores chi meressent unu mentovu sunt Gerolamo Araolla, bìvidu fache a sa mitade de su 1500; Mattheu Garipa, a chie si devet sa

6. Mancari is autoras si riferint inoghe isceti a su sardu, in sa regorta de Tzilla (2015) s'averìguat chi àteras linguas de Sardigna sunt presentes: s'agatant anninnias e duru duru in gadduresu e àteras poesias in aligheresu e in tataresu.

7. Si cunsiderat chi s'istùdiu de sa poesia sarda a intro de unu marcu teòricu e terminològicu de *literadura orale*, *oralitura*, *oraliteradura*, *etmoliteradura*, intre àteros, meresset un'istùdiu fundudu, chi s'at a afrontare in su benidore.

tradutzione italianu-sardu, intre àteras, de *Legendariu de Santas Virgines et Martires de Iesu Christu*; Antonio Maria da Esterzili; Maurizio Carrus; Giovanni Delogu Ibba. Sa prima tradutzione a temàtica non religiosa est de su sèculu XIX: si tratat de *Brevis lezionis de Ostetricia po usu de is llevadoras de su Regnu*, atribuida a Efisio Nonnis (Biosca 2010: 80). Un'àteru tradutore de annoditare in custa època est de seguru Giovanni Spano, chi acostumat a retzire incàrrigos dae su prìntzipe Louis Lucien Bonaparte (Biosca 2010).

In is ùrtimas dècadas de su 1900 aparessent is tradutziones de òperas clàssicas comente *S'Odissea* de Omeru (1979), su *Decameron* de Boccaccio (1985) e *Is isposus* de Manzoni (1988). Su 1982 est s'annu in chi si pùblicat pro sa prima borta sa tradutzione de unu romanzu in sardu, *Elias Portolu* de Grazia Deledda, traduidu dae Serafinu Spiggia, e fintzas sa prima tradutzione de unu sàgiu, *Traballu salariadu e capitale* de Karl Marx, traduidu dae Diegu Corraïne (Biosca 2010: 95). Is annos 90 de su de XX sèculu e sa prima dècada de su 2000 si caraterizant pro una faina tradutiva prolifica de clàssicos de sa literadura italiana (comente *Pinòchhu* de Collodi) e mondiale (intre àteros, *Su Printzipeddu* de Antoine de Saint-Exupéry; is *Sonetos* de Shakespeare; *S'omini becciu e su mari* de Hemingway, e *S'istazu 'e sos animales* de Orwell).

Sa prima tradutzione documentada in gadduresu est cussa de sa paràbola de su figiu dadivosu, fata dae Giovanni Spano e editada in su 1854 in su volume *Saggio di filologia sarda comparata* (Biosca 2010: 82), in ue s'aggiungent sa versione in italianu, in sardu e in tataresu. Su pròpiu annu s'at a publicare su capitulu XV de su Vangelu de Luca, semper cun tradutzione de Giovanni Spano. In su 1990 s'èditat una versione disegnada dae Odo Tinteri de is vangelos, chi includet sa tradutzione a su gadduresu de Mariolino Aresu (Biosca 2010: 97). Alleghende de l'ingua tataresa, a Giovanni Spano si reconnoschent paritzas tradutziones de poesias e fintzas sa tradutzione de su *Càntigu de is càntigos*, sa *Profetzia de Giona* e *s'Istòria de Giuseppe*, intre su 1857 e su 1863 (Biosca 2010: 82).

4. Resurtados

S'elencu alligongiadu a sa tesi de Biosca (2010) mentovat 68 nòmines, de chi is ceti cincu sunt de tradutoras: Rosaria Spissu Melis pro sa tradutzione dae s'italianu a su sardu de *Is isposus* (1988); Agata Rosa Maxia pro sa tradutzione dae su latinu a su sardu de *Contus antigus. Is contus de Fedru in casteddaiu* (2007); Paola Alcioni pro sa tradutzione dae sa variante setentrionale a cussa meridionale de su sardu de *Su sardu gioghendi* (2003); Maria Giovanna Cossu e Sara Firinu, tradutoras in su 2007 de is istatutos de sa Provìntzia de Aristanis (unu testu chi s'istèsiat dae is genias literàrias cunsideradas in custu istùdiu e chi, pro custu, no at a èssere inclùdidu).

Is datos rilevados in su catàlogu Books in Sardinia contant 206 tradutziones,⁸ subra de unu totale de 2.619 resurtados de publicatziones totales (in tèrminos

8. Est de tènnere in contu chi, intre custos resurtados, su pròpiu titulu si podet repètere. Custu acontesset siat pro more de re-editziones chi si riferint a sa pròpia òpera de partèntzia, siat pro more de publicatziones de sa pròpia tradutzione in formados diversos (in paperi e in e-book).

pertzentuales, is tradutziones currispondent a su 7,8 %). Si tratat de tradutziones siat monolingues, siat bilingues e multilingues, est a nàrrere cun testu o testos a fronte. De is tradutziones, in fatu s'aporrunt is resurtados relativos a cussas dae o fache linguas de Sardigna, in prus chi a is tradutoras chi ant traduidu fache a custas linguas.

Is tradutziones in is chi sunt implicadas is linguas de Sardigna, comente linguas siat de partèntzia siat de arribu, sunt mescamente relativas a narrativa e poesia e currispondent a su 62 % de su totale. Custas si depent su prus a is domos editoras Condaghes (26 %) e Papiros (25 %). Is publicatziones in ue est interessadu, imbetzes, su sardu (tocat de cunsiderare chi, a intro de custas, nch'at a èssere fintzas carchi resurtadu in turritanu) sunt agiumai su 59 %. S'annòditat chi custa pertzentuale est prus arta de cussa chi si riferit a s'italianu, chi currispondet a su 46 %.⁹ Cunsiderende is testos cun is linguas de Sardigna comente lingua de arribu, in su 94 % de is casos si tratat de su sardu.

Unu de is datos de interessu chi nd'essint a campu est chi su 32 % de su totale de is tradutziones sunt tradutziones a fronte. In custos, pro s'80 % est implicada una traduzione dae o fache a una lingua de Sardigna: pro su 92 % de custos casos, si tratat de sa pariga linguistica sardu-italianu, ue su sardu pro su 60 % est sa lingua de partèntzia e s'italianu cussa de arribu. Is genias literàrias chi si traduent de prus cun sa modalidade testu a fronte sardu-italianu sunt sa poesia e sa narrativa, cun pertzentuales rispetivamente de su 36 % e su 32 %.

In sa modalidade de traduzione a fronte, de is àteras linguas de Sardigna s'agatat isceti su catalanu de s'Alighera cun tres resurtados: *Babaùtxu* (2015), unu in su formadu de paperi e unu in e-book e *Memòries de Pino Piras* (2012).

De totu is resurtados cun traduzione a fronte in is linguas de Sardigna, s'agatant isceti cuatru nòmines de tradutoras: Immacolata Manca pro sa traduzione dae s'italianu a su sardu de *Tramas de filu* (2010); Agata Rosa Maxia pro sa traduzione dae su latinu a su sardu (e a s'italianu) de *Sa laurera de is antigus* (2012); Maria Vittoria Migalettu pro sa traduzione dae s'italianu a su sardu de *Su tempus benidore* (2011); Cristina Murroni pro sa traduzione dae s'italianu a su sardu (e a s'inglesu) de *Deinas* (2020).

Pro cantu pertocat is tradutziones monolingues —chi includent comente linguas de arribu su sardu, s'aligheresu, su tabarchinu, su gadduresu, s'italianu, s'inglesu, su castiglianu, su portoghesu, su frantzesu, su tedescu e su francuproventzale—, su 55 % de su totale sunt in linguas de Sardigna. Sa lingua sarda, intre custas, est cussa prus publicada (95 %) e passat fintzas is tradutziones in italianu de prus de su dòpiu. Si tratat, su prus, de tradutziones de clàssicos de sa literadura, dae s'italianu (34 %), dae su castillianu (16 %) dae s'inglesu (13 %), dae su frantzesu (8 %) e dae su tedescu (8 %), intre is datos prus rilevantes. Pro cantu a is àteras linguas, s'agatant unu resurtadu in tabarchinu, unu in aligheresu e duos in gadduresu: de custos, tres sunt is tradutziones dae su frantzesu a s'aligheresu, a su gad-

9. De su 59 % (122 resurtados) de is tradutziones dae o fache a su sardu, pro sa majoria (su 77 %, 94 resurtados) su sardu est lingua de arribu. Pro cantu tocat a s'italianu, de su 46 % (95 resurtados) de is casos in chi est implicada custa lingua, pro su 73 % (69 resurtados) est lingua de arribu.

duresu e a su tabarchinu de *Le Petit Prince* de Antoine de Saint-Exupéry; s'àteru est sa tradutzione dae s'italianu a su gadduresu de *Le avventure di Pinocchio* de Carlo Collodi.

Sa regorta de is autoras de is tradutziones monolìngues in is linguas de Sardigna est assentada dae: Elena Casu pro sa tradutzione dae su castillianu a su sardu de *Sa tzia Tula* (2013); Sara Firinu pro sa tradutzione dae s'inglesu a su sardu de *Càntigu de Nadale* (2015); Agata Rosa Maxia pro sa tradutzione dae s'inglesu a su sardu de *S'asienda de is bèstias* (2017); Manuela Mereu pro sa tradutzione dae su tedescu a su sardu de *Sos patimentos de unu giòvanu* (2011 e 2015, in e-book e paperi), *Sa metamòrfosi* (2013 e 2015, in e-book e paperi), *Istòria de sa segnorina von Sternheim* (2012); Maria Grazia Pichereddu pro sa tradutzione dae s'inglesu a su sardu de *A s'àtera ala de s'ispigru* (2011 e 2015, in e-book e paperi);

Tabella 1. Tradutoras in is linguas de Sardigna

Traduttora	Titulu testu de arribu	Nòmene de s'autora/e	Lingua(s) de publicatzione
Paola Alcioni	Su sardu gioghendi	Maria Teresa Pinna Catte	Sardu (variante sud)
Elena Casu	Sa Tzia Tula	Miguel de Unamuno	Sardu
Sara Firinu	Càntigu de nadale	Charles Dickens	Sardu
Immacolata Manca	Tramas de filu	Laura Ruiu	Sardu
Agata Rosa Maxia	S'asienda de is bèstias	George Orwell	Sardu
—	Sa laurera de is antigus	Virgiliu	Sardu, italianu
—	Contus Antigus. Is contus de Fedru in casteddaui	Fedru Gaiu Juliu	Sardu
Manuela Mereu	Sos patimentos de unu giòvanu	Johann Wolfgang Goethe	Sardu
—	Sa metamòrfosi	Franz Kafka	Sardu
—	Istòria de sa segnorina von Sternheim	Sophie von La Roche	Sardu
Maria Vittoria Migaletdu	Su tempus benidore	Tonino Mulas	Sardu
Cristina Murroni	Deinas	Clara Murtas	Sardu, inglesu
Margherita Siciliano Crasto	U principe picin	Antoine de Saint-Exupéry	Tabarchinu
Maria Grazia Pichereddu	A s'àtera ala de s'ispigru	Lewis Carroll	Sardu
Mariantonietta Piga	Sas tigres de Mòmpracem	Emilio Salgari	Sardu
—	Su corsaru nieddu	Emilio Salgari	Sardu
Gianfranca Selis	Su giornalinu de Gian Burrasca	Vamba	Sardu
Anna Cristina Serra	Una fèmina	Sibilla Aleramo	Sardu
Rosaria Spissu	Is isposus	Alessandro Manzoni	Sardu
Carla Valentino	Lo petit princip	Antoine de Saint-Exupéry	Aligheresu

Mariantonietta Piga pro sa tradutzione dae s'italianu a su sardu de *Sas tigres de Mòmpracem* (2013) e *Su corsaru nieddu* (2012); Gianfranca Selis, pro sa tradutzione dae s'italianu a su sardu de *Su giornalinu de Gian Burrasca* (2012); Anna Cristina Serra pro sa tradutzione dae s'italianu a su sardu de *Una fèmina* (2011); Margherita Siciliano Crasto pro sa tradutzione dae su frantzesu a su tabarchinu de *U prìncipe picin* (2015); Carla Valentino pro sa tradutzione dae su frantzesu a s'aligheresu de *Lo petit prìncip* (2017).

Pro resumire, subra sa base de ambas is fontes de custa chirca, sa tabella in fatu aporrit is datos relativos a is tradutziones fache a is linguas de Sardigna, a fronte e monolingues, fatas dae fèminas: is nòmines de is tradutoras, is òperas, s'autora o s'autore de su testu de partèntzia, sa genia literària, is linguas implica-das, is domos editoras e s'annu de publicatzione.

Titulu testu de partèntzia	Lingua de partèntzia	Genia literària	Domo editora	Annu
Su sardu jocande	Sardu (variante nord)	Manualistica	Condaghes	2003
La tía Tula	Castillianu	Narrativa	Domus de Janas	2013
A Christmas Carol	Inglesu	Pitzocalla	Papiros	2015
Tramas de filu	Italianu	Sagistica	Domus de Janas	2010
Animal farm	Inglesu	Narrativa	CUEC	2017
Georgica	Latinu	Poesia	Grafica del Parteolla	2012
*10	Latinu	Narrativa	IGES	2007
Die Leiden des jungen Werthers	Tedescu	Narrativa	Condaghes	2011 paperi, 2015 e-book
Die Verwandlung	Tedescu	Narrativa	Condaghes	2013 paperi, 2015 e-book
Geschichte des Fräuleins von Sternheim	Tedescu	Narrativa	Alfa editrice	2012
Su tempus benidore	Italianu	Sagistica	Domus de Janas	2011
Deinas	Italianu	Arte	Condaghes	2020
Le petit prince	Frantzesu	Narrativa	Papiros	2015
Through the Looking Glass	Inglesu	Narrativa	Condaghes	2011 paperi, 2015 e-book
Le tigrì di Mòmpracem	Italianu	Narrativa	Grafica del Parteolla	2013
Il corsaro nero	Italianu	Narrativa	Grafica del Parteolla	2012
Il giornalino di Gian Burrasca	Italianu	Narrativa	Grafica del Parteolla	2012
Una donna	Italianu	Narrativa	Domus de Janas	2011
I promessi sposi	Italianu	Narrativa	Aga Editrice	1988
Le petit prince	Frantzesu	Narrativa	Papiros	2017

10. Si tratat de una regorta de paristòrias de Fedru a chi non currispondet un'òpera de partèntzia esata.

Comente si podet bidere, sa genia literària prus traduïda est sa narrativa e is òperas sunt su prus romanzos nòddidos in su panorama literàriu italianu e internatzionale.

In custu cuntestu, non si podet omitere sa chistione de sa (in)visibilidade de chie traduet: su 28 % de is tradutziones in su catàlogu sunt privas de nòmines de autoria. Tocat de ispetzificare chi pro s'85 % de custu 28 % si tratat de testos cun tradutzione a fronte, de chi sa metade sunt de poesia, su prus (80 %) dae su sardu a s'italianu: cun medas probabilitades, chie iscriet in sardu est sa pròpia persone chi traduet a s'italianu a fronte.

5. Concrusiones

Custu traballu at mustradu chi sa tradutzione literària in is linguas de Sardigna est una faina a oe pagu praticada, portada a in antis agiunai de su totu dae òmines e chi su prus rodat a inghìriu de sa lingua sarda e cussa italiana. Mancari s'intentu de inclùdere in custu istùdiu totu is linguas minorizadas de Sardigna, si sunt agatados isceti duos resurtados in gadduresu, cuatru in aligheresu e unu in tabarchinu, mentras non s'est tenta sa possibilitade de nde regòllere in tataresu. In is fontes seberadas, dae is orìgenes de sa faina tradutiva in su sèculu XIV a s'annu 2020, si sunt regortos isceti 15 nòmines de tradutoras, est a nàrrere: su 7 % de sa lista completa frunida dae Biosca (2010) finas a s'annu 2009; su 15 % de is resurtados agatados pro su detzènniu 2010-2020.

Dae unu puntu de bista *source-oriented*, s'annòditat chi isceti cinqu de is binti tradutziones fatas dae fèminas currispondent testos de partèntzia iscritos dae autoras. A custu propòsitu, si faghent duos cunsideros de fundamentu: su primu est chi una de custas òperas, *Una fèmina* de Sibilla Aleramo, est cunsiderada unu de is primos romanzos feministas essidos in Itàlia; su de duos est chi su romanu epistolare *Istòria de sa segnorina von Sternheim* est sa primu òpera iscrita dae una fèmina publicada in Germània (1771).

S'osservat fintzas sa tendèntzia pro chi una parte manna de is tradutziones regortas sunt a fronte dae su sardu a s'italianu. Bidas is premissas sotziolinguisticas, in custu propòsitu si podet ipotizare chi nche diat pòdere intrare sa pertetzione pro chi sa tradutzione in italianu tèngiat funtziones emantzipatòrias e modernizadoras. Si podet trattare fintzas de sèberos utilitaristicos: pro nàrrere, medas garas de poesia sarda ponent comente cundizione a sa partetzipatzione chi su testu siat tradùidu a s'italianu (Arca 2008: 29).

S'istùdiu presentadu si basat subra de duas fontes isceti. Pro cantu su catàlogu potzat rapresentare sa majoria de is domos editoras de su territòriu (s'85 %) e sa tesi de Biosca (2010) èssere sa chirca prus completa de s'istòria de sa tradutzione in Sardigna, si reconnoschent is dificultades de un'anàlisi de totu sa produzione literària: dae una parte, pro more de s'isparghinadura de is datos, regortos inoghe de manera de su totu manuale; dae s'àtera, ca esistint àteros portales, in prus chi is catàlogos de is domos editoras, comente SarIBS e Servìtzios bibliogràficos sardos, consultados in custa chirca isceti in casu de netzessidade (bidere s'introduzione).

Pro agabbare, s'istòria de sa tradutzione literària in is linguas de Sardigna tenet bisòngiu de isvilupu e atenzione cussentes de su sistema culturale, literàriu

e sotziolinguisticu chi oprimit a is tradutoras comente fèminas chi iscrient in linguas minorizadas. Gràtzias a su cuadru panoràmicu presentadu in custu articulu, in su benidore si podet incarrerare s'iscritura de una microistòria (Ginzburg 1993) feminista de sa traduzione in linguas de Sardigna: un'istòria chi movat s'atenzione fache a is tradutoras —a s'ispissu lassadas agoa—, a is dimensiones individuales issoro e a is linguas de s'artzipèlagu, e partètzipet a sa dibata decoloniale de is istùdios sardos, contribuende a sa decostruzione de tendèntzias istoricamente coloniales e androtzèntricas de sa cultura de Sardigna.

Riferimentos bibliogràficos

- ARCA, Antoni (2008). *Benidores. Literadura, limba e mercadu culturale in Sardigna*. Casteddu: Condaghes.
- BACARDÍ, Montserrat; GODAYOL, Pilar (2014). «Catalan women translators: an introductory overview». *The Translator*, 20(2), p. 144-161.
- (2016). «Four-Fold subalterns: Catalan, women, translators and theorists». *Journal of Iberian and Latin American Studies*, 22(3), p. 215-227.
- BANDIA, Paul F. (2006). «The impact of Postmodern discourse on the history of translation». In: Georges BASTIN; Paul BANDIA (eds.). *Charting the future of translation history*. Ottawa: University of Ottawa, p. 45-88.
- BIOSCA TRIAS, Carles (2010). *Estudi de la traducció en llengua sarda i de la incidència en el procés d'estandardització*. Tesi de doctoradu. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- BONU, Giada (2021). «Le parole per dirlo. Uno sguardo femminista e de-coloniale sulla Sardegna». In: Sebastiano GHISU; Alessandro MONGILI (eds.). *Filosofia de Logu. Decolonizzare il pensiero e la ricerca in Sardegna*. Milanu: Meltemi, p. 71-86.
- BONU, Giada; TZILLA, Pedra (2019). «Terra di poetesse: la voce delle poetesse sarde e la volontà politica della memoria». *DWF*, 1(121-122), p. 97-106.
- CASTRO, Olga (2009). «(Re)examinando horizontes en los estudios feministas de traducción: ¿hacia una tercera ola?». *MonTI*, 1, p. 59-86.
- (2011). «Traductoras gallegas del siglo XX: Reescribiendo la historia de la traducción desde el género y la nación». In: José SANTAEMILIA; Luise von FLOTOW (eds.). *Publicatzione ispetziale «Women and translation: Geographies, Voices and Identities»*. *MonTI*, 3, p. 107-130.
- CORONGIU, Giuseppe (2013). *Il sardo: una lingua "normale". Manuale per chi non ne sa nulla, non conosce la linguistica e vuole saperne di più o cambiare idea*. Casteddu: Condaghes.
- FLOTOW, Luise von (1991). «Feminist Translation: Contexts, Practices and Theories». *TTR*, 4(2), p. 69-84.
- GHISU, Sebastiano; MONGILI, Alessandro (eds.) (2021). *Filosofia de Logu. Decolonizzare il pensiero e la ricerca in Sardegna*. Milanu: Meltemi.
- GINZBURG, Carlo (1993). «Microhistory: Two or Three Things That I Know about it». *Critical Inquiry*, 20(1), p. 10-35.
- GODAYOL, Pilar (2000). *Espais de frontera: Gènere i traducció*. Vic: Eumo Editorial.
- (2008). «Triplement subalternes». *Quaderns. Revista de Traducció*, 15, p. 41-50.
- (2011). «Gènere i traducció en català: bases arqueològiques per a un estat de la qüestió». *MonTI. Monografías de Traducción e Interpretación*, 3, p. 53-73.
- (2020). *Feminismes i traducció (1965-1990)*. Lleida: Punctum.

- LAI, Luca; WATSON, Sharon (2021). «Sardinian Lives Matter: Dynamics and Reactions in an Italian Internal Colony». *Anthropological Journal of European Cultures*, 30(2), p. 123-131.
<<https://doi.org/10.3167/ajec.2021.300209>>
- LUNA ALONSO, Ana (2017). «O papel da tradutora no campo literario galego». *Madrygal. Revista de Estudios Gallegos*, 20 (Nùm. ispetziale), p. 147-156.
- MARCI, Giuseppe (2005). *In presenza di tutte le lingue del mondo*. Letteratura sarda. Casteddu: CUEC. <https://www.filologiasarda.eu/files/documenti/publicazioni_pdf/strumenti_letteratura/In-presenza_di_tutte_le_lingue_del_mondo.pdf> [Consultadu: 27/09/2023].
- MARTÍN-MOR, Adrià (2017). «Technologies for Endangered Languages: The Languages of Sardinia as a Case in Point». *Mtm: minor translating major, major translating minor, minor translating minor*, 9, p. 365-396.
- MARTÍN-MOR, Adrià; FLORIS, Flavia Eva (2023). «Minoritized Languages and Translation Policies Technological Resources for Sardinian». In: Vicenta TASA FUSTER; Esther MONZÓ-NEBOT; Rafael CASTELLÓ-COGOLLOS (eds.). *Repurposing Language Rights: Guiding the Uses of Artificial Intelligence*. València: Tirant lo Blanch.
- MONGILI, Alessandro (2015). *Topologie postcoloniali. Innovazione e modernizzazione in Sardegna*. Casteddu: Condaghes.
- (ed.) (2018). *Sa dòpia ferta; limba sarda e dipendèntzia de sa Sardigna: un'informe*. Casteddu: Condaghes.
- OPPO, Anna (ed.) (2007). *Le lingue dei sardi. Una ricerca sociolinguistica. Rapporto finale*. Casteddu: Assessoradu de sa pública istrutzione, benes culturales, informatzione, ispettadu e isport. <https://www.regione.sardegna.it/documenti/1_4_20070510134456.pdf> [Consultadu: 03/10/2023].
- PILLONCA, Paolo (2018). *O bella musa, ove sei tu? Viaggio nel mistero della gara poetica*. Casteddu: Domus de Janas.
- SAID, Edward (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- SANNA, Antonio (1980). «La situazione linguistica e sociolinguistica della Sardegna». In: Federico Albano LEONI (a incuru de). *I dialetti e le lingue delle minoranze di fronte all'italiano*. Roma: Bulzoni.
- TOLA, Salvatore (2006). *La letteratura in lingua sarda: testi, autori, vicende*. Casteddu: CUEC.
- TUSÓN VALLS, Jesús (2010). *Los prejuicios lingüísticos*. Bartzellona: Editorial Octaedro.
- TZILLA, Pedra (2015). *Sa poesia de sas fèminas dae su '700 a sos annos chimbanta de su '900*. Cesena: Il mio libro.
- VIDAL CLARAMONTE, África (1998). *El futuro de la traducción*. València: Diputació de Valencia, Insitució Alfons el Magnànim.
- VIRDIS, Maurizio (2003). «La lingua sarda fra le lingue neolatine. Storia uso e problemi». *Atos de sa Cunferèntzia Internatzionale La lingua e la cultura della Sardegna*. Tokyo.
- (2011). «La letteratura in Lingua sarda». *Atos de sa Cunferèntzia PUINTS 11 Incuintris su lenghe, identitât e autonomie*. Casarsa/Cjasarse: Centri Studis Pier Paolo Pasolini.